

SOUHRNÝ PŘEDNÁŠEK

Symposia Sekce dějin farmacie ČFS v roce 2016

Sekce dějin farmacie České farmaceutické společnosti ČLS JEP ve spolupráci s dalšími institucemi a organizacemi pořádala v roce 2016 dvě symposia. LXI. symposium z historie farmacie se konalo dne 30. dubna 2016 a bylo spojeno s tradičním zahájením letní návštěvnické sezony v Českém farmaceutickém muzeu v Kuksu. Spoluorganizátory symposia byly České farmaceutické muzeum (ČFM) a Spolek pro vybudování ČFM. Zahájení akce se konalo v kostele Nejsvětější Trojice v areálu Hospitalu Kuks, kde si účastníci mohli vyslechnout koncert Královédvorského chrámového sboru a varhaníka Víta Havlíčka. Blok odborných přednášek byl věnován 20. výročí otevření první části expozice ČFM „Kouzlo apatyky“. Přednášející symposia s mezinárodní účastí ve svých příspěvcích představili vybrané problémy farmaceutického muzejnictví ve střední Evropě (Česká republika, Slovensko, Polsko).

Dne 2. listopadu 2016 pořádala Sekce dějin farmacie ve spolupráci s Ústavem aplikované farmacie Farmaceutické fakulty, Ústavem dějin veterinárního lékařství Fakulty veterinárního lékařství, Klubem dějin veterinární medicíny a farmacie Veterinární a farmaceutické univerzity Brno a Českým farmaceutickým muzeem LXII. symposium z historie farmacie a veterinární medicíny. Symposium se konalo na půdě VFU Brno v Pavilonu farmacie a v prostorách Kabinetu dějin veterinárního lékařství a bylo věnováno 25. výročí zřízení brněnské farmaceutické fakulty. Za hlavní téma byla zvolena problematika léčiv přírodního původu z pohledu historie.

*PharmDr. Tünde Ambrus, Ph.D.
vědecká sekretářka Sekce dějin farmacie ČFS*

**LXI. symposium z historie farmacie
a Otvírání muzea 2016
Kuks, 30. dubna 2016**

**ZBIERKOVÝ FOND FARMÁCIE A EXPOZÍCIA
HISTORICKEJ LEKÁRNE VO VÝCHODOSLO-
VENSKOM MÚZEU V KOŠICIACH**

URŠULA AMBRUŠOVÁ

Východoslovenské múzeum v Košiciach, Slovenská republika
e-mail: amuroso@gmail.com

Autorka sa v prvej časti príspevku venuje zbierkovému fondu Farmácia vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach, ktorý bol založený pred 50 rokmi. Vznikol z iniciatívy lekárníkov a múzejníkov, ktorí sa snažili o záchranu farmaceutických pamiatok a lekárenského mobiliáru najmä z oblasti východoslovenského kraja. Zbierkový fond popisuje z pohľadu rozširovania jednotlivých farmaceutických akvizícií, ale aj charakteru jednotlivých zbierok a tiež ich výstavného a expozičného využitia. V druhej časti príspevku sa venuje jedinečnej expozícii historickej lekárne v Košiciach, ktorá od roku 1992 návštevníkom múzea približuje obraz lekárne z 19. storočia.

**30-YEARS OF THE WARSAW MUSEUM
OF PHARMACY: HISTORY AND COLLECTIONS**

IWONA ARABAS^{1,2,3}, MAGDALENA CIEPŁOWSKA²

¹Institute for the History of Science PAS, Warsaw, Poland

²Antonina Leśniewska Museum of Pharmacy, Museum of Warsaw, Poland

³Faculty of Pharmacy, Medical University of Warsaw, Poland

e-mail: iarabas@wp.pl

The Warsaw Museum of Pharmacy was founded in 1985. Since 2003 it has been a branch of the Historical Museum of Warsaw. Ten years ago it has been moved to the new location, in the heart of Warsaw Old Town.

The exposition presented the authentic interior of the pharmacy of M. Olechowski from Wołomin. The collection consisted of precious vessels and pharmaceutical utensils and laboratory equipment. Among the most interesting exhibits one could find wooden herb containers, 19th century cut glass and porcelain jars, cobalt bottles for storing cognacs and aromatic waters as well as interesting pharmaceutical items of everyday use such as tortoise shell spoons and spatulas, bowls for pill making and different types of balances and weights.

The dispensary rooms were presenting the rich collection of packages and pre-war advertisements of pharmaceutical companies.

In the Museum there were also the interesting library collection: pharmacy books, manuals, pharmaceutical calendars, university textbooks and magazines.

The exhibition titled “Medicine-Boxes and Medicaments of Japanese Itinerant Pharmacists” has been devoted to the one of the most original ways of the distribution of medicaments. The collected exhibits are the only of this kind in Europe.

Now, due to the necessary of renovation, the Museum is closed for one year. This makes us the opportunity to prepare new exhibition, which is intended to be based on the modern trends. We hope it would be extraordinary interesting, as it is thought as quite new way to describe the history of pharmacy.

BIOGRAFIA VÁCLAVA RUSEKA, ZAKLADATEĽA ČESKÉHO FARMACEUTICKÉHO MÚZEA, ALEBO NÁŠ UČITEĽ VÁCLAV RUSEK

ANTON BARTUNEK

Katedra lekárenstva a sociálnej farmácie, Univerzita veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach, Slovenská republika
e-mail: esencia@stonline.sk

Príspevok je koncipovaný ako posledná pocta životu a dielu významnej osobnosti československej farmácie – doc. RNDr. PhMr. Václavovi Rusekovi, CSc. (1928 až 2016) zo zorného uhla slovenskej farmaceutickej historiografie. Okrem uvedenia základných biografických údajov sa v prvom slede pramenným materiálom autora stali vôbec prvé Rusekove publikované práce ešte z obdobia jeho pôsobenia na brnianskej Farmaceutickej fakulte Masarykovej univerzity z oblasti galenickej farmácie a následne aj dejín lekárnictva, uverejnené v časopise Farmácia. Pochádzajú teda zo zaujímavej prelomovej éry doteraz neobjasneného dôvodu Rusekovho pozitívneho prerodu z odbornej sféry galenickej farmácie do oblasti dejín farmácie. Ďalej sa autor prehľadne venuje Rusekovým úvodným aktivitám v smere organizovania nesmierne dôležitej inštitucionalizácie farmaceuticko-historického bádania, jeho koordinácie i publikovania jeho výsledkov (Skupina pre dejiny farmácie pri Komisii pre dejiny vied a techniky pri ČSAV, Sekcia dejín farmácie ČSFS, po roku 1968 pri ČFS), Rusekovmu pôsobeniu na FaF UK v Bratislave (Ústav dejín farmácie FaF, diplomové a rigorózne práce, pedagogická činnosť) a po odchode na FaF UK v Hradci Králové aj jeho pokračujúcej spolupráci so slovenskými farmaceutickými historiografmi (Klub dejín farmácie pri Východoslovenskom múzeu Košice, Sekcia dejín farmácie SFS, spoločné československé muzeologické konferencie, sympóziá, kongresy v zahraničí a i.). Autor vyzdvihol aj Rusekove významné aktivity v oblasti výtvarného umenia (rozsiahla a neprekonateľná zbierka československého farmaceutického exlibrisu, vznik a činnosť Galérie na moste, množstvo výstav výtvarného umenia a katalógov Žeň čs. exlibrisu) i farmaceutickej muzeológie, ako aj jeho medzinárodné ocenenia. Vrcholom jeho neutíchajúcej odbornej činnosti bola dlhoročná príprava a zrod Českého farmaceutického múzea v rámci historického kukského hospitálu, najrozsiahlejšej zbierky tohto druhu v Európe. Toto vskutku gigantické dielo je ozajstnou pýchou celej českej farmácie a zaslúženou odmenou pre jeho iniciátora, organizátora, akvizítora a tvorcu, ktorému sa mnohoročnou trpezlivosťou a strastiplnou prácou podarilo v Kukse zhromaždiť a prezentovať v skvelej podobe unikátne duchovné a materiálne posolstvo, ktoré českému národu zanechali predchádzajúce generácie jeho lekárnikov. Slovenská farmaceutická historiografia vysoko oceňuje aj prínos Václava Ruseka pre jej rozvoj, váži si jeho mnohostrannú erudíciu, priateľstvo pomoc a nezištnosť, ktorá bola a je aj pre budúcnosť vzorovým príkladom spolupráce medzi českými a slovenským farmaceutmi.

BAROKNÍ LÉKÁRNA V NOVÝCH HRADECH – STRÍPKY Z HISTORIE I RESTAUROVÁNÍ

KATEŘINA CICHROVÁ

Národní památkový ústav, České Budějovice
e-mail: cichrova.katerina@npu.cz

O lékárenství v Nových Hradech v jižních Čechách nacházíme doklady již po polovině 17. století. Jak vyplývá z archiválií, byla první lékárna se statutem „dvorní“ zřízena držitelem panství Františkem Leopoldem Buquoyem. Dochované inventáře z let 1667–1668 popisují odborný personál, technické vybavení i léčiva. Roku 1691 sídlila již lékárna v buquoyenské rezidenci na hlavním novohradském náměstí. Později ji provozovali servité, jejichž řád ve městě rovněž sídlil. Lékárna se stala veřejnou až roku 1755. Další archiválie vypovídají o průběžných kontaktech novohradských lékárníků nejenom se sousedícím Rakouskem, ale rovněž s pražskými specialisty.

Svému účelu sloužila lékárna až do doby těsně po druhé světové válce. První národní správce PhMr. Jan Hejlek se velmi snažil o její komplexní záchranu, avšak podařilo se mu uchovat jen malou část drobného vybavení. Barokní nábytek oficíny postupně zchátral do havarijního stavu a byl léta uložen v depozitu bývalého kláštera servitů. Situaci se podařilo zvrátit až v roce 1999, kdy byl celý soubor zapsán na seznam movitých kulturních památek a vzápětí zařazen do Programu restaurování movitých kulturních památek MK ČR. Během dvouletého restaurátorského zásahu se podařilo soubor plně rehabilitovat a potvrdit rovněž několik jeho vývojových fází. V současné době je zrestaurovaný komplex užíván v městském domě poblíž náměstí, jehož přízemí je provozováno jako prodejna produktů z léčivých rostlin.

LÉKÁRENSKÉ NÁDOBY V NEFARMACEUTICKÝCH MUZEÍCH V ČR

ROBERT JIRÁSEK

Premediapharm s.r.o., Praha
e-mail: robert.jr@centrum.cz

Depozitáře nefarmaceutických muzeí v ČR někdy ukrývají až překvapivě mnoho artefaktů z historie lékárnictví. Výjimkou nejsou ani Uměleckoprůmyslové muzeum a Národní zemědělské muzeum v Praze. Jejich sbírkové fondy obsahují heterogenní soubory lékárenských stojatek převážně ze skla a porcelánu, často nejasného původu. Vzhledem ke specifčnosti těchto předmětů většinou nejsou intenzivněji studovány ani popisovány. V příspěvku se pokusíme nalezené lékárenské nádoby zařadit časově a kunsthistoricky a určit, ze které lékárny pravděpodobně pocházejí. Zároveň si povšimneme jimi nesených štítků s názvy léčiv.

FARMACEUTICKÉ MUZEUM LÉKAŘSKÉ UNIVERZITY VE VRATISLAVI (2007–2016)

BOŽENA PŁONKA-SYROKA¹, ANDRZEJ SYROKA²

¹Katedra humanitních věd, Farmaceutická fakulta Lékařské univerzity ve Vratislavi, Polsko

²Farmaceutické muzeum, Farmaceutická fakulta Lékařské univerzity ve Vratislavi, Polsko

e-mail: bozena@plonka-syroka.pl

Práce nad vznikem Farmaceutického muzea Lékařské univerzity ve Vratislavi (LUV) začínají v osmdesátých letech 20. století v souvislosti s druhou etapou rekonstrukce památkové zástavby Starého Města. Podle plánů městské správy měly zdejší budovy sloužit vzdělávacím, kulturním a uměleckým potřebám. Na tomto základě bylo rozhodnuto, že historické domy čp. 4 a 5 na Drůbežím trhu (Kurczy Targ) budou vyčleněny pro muzejní účely. V přízemí domu čp. 4 byla od 13. století do roku 1950 v provozu lékárna (její historický nábytek byl po znárodnění a uzavření lékárny předán Národnímu muzeu ve Vratislavi).

V roce 1981 byly oba domy nabídnuty LUV pro zřízení farmaceutického muzea. Škola s ohledem na své finanční možnosti převzala pouze dům čp. 4. Roku 1983 se stal zodpovědným za budování muzea Mgr. Andrzej Syroka, od téhož roku pracovník Ústavu dějin medicíny a farmacie Lékařské fakulty LUV. V roce 1984 stanul A. Syroka v čele nově ustavené Komise pro muzejní záležitosti. Jako její vedoucí spolupracoval s krajským konzervátorem a vedl dohled nad archeologickými a stavebně-historickými průzkumy, projekčními a rekonstrukčními pracemi a věnoval se tvorbě sbírek muzea. Jejich základem byly historické předměty z dolnoslezských lékáren přebírané od velkoobchodu farmaceutických potřeb CEFARM a sbírky převzaté od Ústavu dějin medicíny a farmacie Lékařské fakulty.

V roce 2007 byla Komise pro muzejní záležitosti změněna na Farmaceutické muzeum. Pracoviště bylo do dokončení rekonstrukce domu na Drůbežím trhu čp. 4 spojeno s nově vzniklým Ústavem humanitních věd Farmaceutické fakulty LUV. Fakulta zajistila muzeu dostatečné skladovací prostory, které umožnily scelení sbírek doposud uložených na různých místech. Po roce 2007 byla díky dotaci z fondů Evropské unie dokončena rekonstrukce budovy muzea. V letech 2009 a 2010 byla provedena elektronická evidence všech sbírkových předmětů.

Dne 1. října 2011 se muzeum stalo samostatnou jednotkou farmaceutické fakulty. Zaměstnává čtyři odborné pracovníky: historika (vedoucí muzea), dva kulturní antropology a polonistku. Expozice muzea představuje např. lékárenský mobiliář z 19. století, alchymistovu dílnu, sbírku léčivých přípravků a jejich obalů z 19. a 20. století, lékárenské přístroje a další vybavení. V polském prostředí je neobvyklý soubor muslimských lékařských miniatur z 18. a 19. století. Vedle vlastní výstavní činnosti se muzeum podílí na vědecko-vzdělávacích, konferenčních, edičních (edice Léčivé rostliny aj.) a dalších aktivitách. Muzeum nadále úzce spolupracuje s Ústavem humanitních věd Farmaceutické fakulty LUV i jinými institucemi.

FARMACEUTICKÉ MUZEJNICTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH PO 2. SVĚTOVÉ VÁLCE – PŘEDCHŮD- CI ČESKÉHO FARMACEUTICKÉHO MUZEA

LADISLAV SVATOŠ

České farmaceutické muzeum Kuks, středisko Univerzity Karlovy v Praze, Farmaceutické fakulty v Hradci Králové
e-mail: svatos@faf.cuni.cz

Myšlenka zřízení veřejné historické lékárenské sbírky se znovu objevila za 2. světové války na půdě Ústředního svazu lékárníků (ÚSL). Zde byl ustanoven v dubnu 1944 muzejní odbor (MO) pod vedením Eduarda Skarnitzla. Cílem MO bylo provést soupis zachovaných památek, starat se o jejich uchování a postupné získání pro vlastní sbírku. Šlo tedy o program evidenční a záchranný a v druhé řadě studijní. Po válce aktivita MO upadá, jeho sbírka zůstala provizorně uložena v sídle ÚSL v Karlíně, v roce 1947 byla převezena do Purkyňova ústavu a sloučena se zde umístěnou kolekcí Jaroslava Hladíka.

První docent dějin farmacie v Československu Jaroslav Hladík nastoupil v roce 1947 na Karlovu univerzitu, aby vyučoval úvod do studia a dějiny lékárnictví. Na ústavu pro farmakologii a farmakognozi Lékařské fakulty mu bylo umožněno instalovat v prostorách Purkyňova ústavu jeho sbírku historických muzeálií. Neformálně se tato instalace začala nazývat oddělení dějiny lékárnictví nebo lékárnické muzeum. Jednalo se v podstatě o soukromou sbírku na půdě veřejné instituce, přičemž cíle muzea nebyly dokumentační nebo záchranné, šlo o studijní soubor, čemuž odpovídalo i uložení předmětů.

Po zrušení výuky farmacie v Praze nastala otázka, co se sbírkou vázanou na konkrétního pracovníka. Hladíkova instalace zůstala v prostorech Purkyňova ústavu do roku 1954, kdy byla zabalena a provizorně uložena v suterénu právnické fakulty a později rektorátu UK. V roce 1957 se stěhuje na ústav dějin lékárnictví brněnské farmaceutické fakulty, kde měla tvořit základ plánovaného muzea. Pražské muzeum bylo první samostatnou stálou instalací farmaceutik v Československu a Hladíkova sbírka se stala základem všech pozdějších farmaceutických muzejních institucí v Čechách a na Moravě.

Na Farmaceutické fakultě Masarykovy univerzity v Brně se roku 1953 zformoval ústav dějin lékárnictví, kde začalo být připravováno vybudování lékárnického muzea. Velkým impulzem bylo převzetí Hladíkovy sbírky z Prahy (1957), ale kvůli zrušení fakulty v roce 1960 a přesunu pracovišť do Bratislavy nebyl záměr realizován. Shromážděná sbírka byla rozdělena – část přešla do pražského Lékárnického muzea a zbytek skončil coby studijní sbírka bratislavské fakulty.

Úspěšnější byl projekt Lékárnického muzea při závodním klubu ROH Pražské Mediky, později ÚNZ NV hl. m. Prahy. Začalo vznikat jako zájmový kroužek pro dějiny farmacie při závodním klubu komunistických odborů. Motivací byla opět záchrana a dokumentace farmaceutických památek. Muzeum bylo zpřístupněno roku 1959 v bývalé Dittrichově lékárně v Praze. Za dobu činnosti byly realizovány čtyři dlouhodobé výstavy a několik krátkodobých, často u příležitosti významných výročí, konferencí apod. Na konci šedesátých let 20. století na

stal útlum aktivit muzea. Příčinou jeho zániku se stala rekonstrukce Dittrichovy lékárny. V roce 1972 byly sbírky převezeny do hospitalu v Kuksu, kde se započalo s přípravami nového farmaceutického muzea pod záštitou královéhradecké farmaceutické fakulty. Trvaly dlouhých 24 let, než byla 18. června 1996 otevřena první část expozice Kouzlo apatyky.

Poválečné snahy o vybudování farmaceutického muzea v českých zemích byly hledáním vhodné institucionální formy. Hladíkovo muzeum bylo vlastně soukromou sbírkou na půdě univerzity, brněnský projekt slibně započal, ale ztroskotat na vnějších okolnostech a pražské muzeum nemohlo překročit svůj stín coby zájmová aktivita řadových zdravotnických pracovníků. Všechny tyto zkušenosti byly zúročeny při budování Českého farmaceutického muzea.

PROBLEMATIKA ROZTRŽIŠTĚNÍ SOUBORU PŘEDMĚTŮ POCHÁZEJÍCÍCH Z LÉKÁRNY U MILOSRDNÉHO SAMARITÁNA V LANŠKROUNĚ

DAGMAR TENENKOVÁ

Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě

e-mail: tenenkova.d@ow.cz

V příspěvku jsem přiblížila osud majetku lékárenské rodiny Erxlebenů z Lanškrouna, k jehož výraznému rozptýlení došlo ve druhé polovině 20. století. Příspěvek z části shrnoval mou diplomovou práci.

Členové této významné měšťanské rodiny po více než 100 let ovlivňovali ekonomický, společenský a správní chod města Lanškroun. Je tedy úzce spojena s jeho dějinami. S příchodem zakladatele lanškrounské větve rodiny Christiana Polykarpa Friedricha Erxlebena je také spojeno první rozsáhlejší podnikání ve městě a jeho okolí. Jeho aktivity zahrnovaly vedle založení první lékárny 1794 také provoz vinopalny a textilní manufaktury. Erxlebenové byli orientováni výrazně k přírodním vědám, nejenže mezi nimi najdeme řadu lékárníků, ve volných chvílích se věnovali také chemii, botanice, mineralogii, geologii, spolkové činnosti. Rodina Erxleben v Lanškrouně v roce 1924 vymírá v mužské linii, lékárna se tak dostává do cizích rukou. V roce 1945 byla zkonfiskována na základě dekretů prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a fondech národní obnovy. Poté byla lékárna začleněna do sítě vytvořené ve druhé polovině 20. století. V roce 1994 byla lékárna prodána současným majitelům, manželům Honzalovým.

V dlouhé historii byla lékárna U Milosrdného samaritána provozována ve dvou objektech, tzv. starou lékárnu nechal postavit Christian Erxleben Na Valech č. p. 224, a to ve vazbě na další rodinný majetek. Na konci 19. století bylo její sídlo přeneseno na náměstí J. M. Marku 119. Původní tzv. stará lékárna byla kulturní památkou, která byla při plánované rekonstrukci zcela zdemolována. Ve druhé polovině 20. století došlo k postupnému roztržštění pozůstalosti rodiny Erxleben. Vedle předmětů souvise-

jících s farmaceutickou či další podnikatelskou aktivitou byly do několika muzejních institucí a soukromých sběratelských sbírek přemístěny také osobní dokumenty a předměty jednotlivých členů rodiny Erxleben. Mezi vlastníky a správci předmětů a dokumentů jsou následující instituce a sběratelé: České farmaceutické muzeum, Městské muzeum Lanškroun, lékárna U Milosrdného samaritána v Lanškrouně, Městské muzeum Žamberk či soukromý sběratel Karel Uhlíř, ml.

Ať už přihlédneme k mizejícím stopám historie v podobě zbourání budovy tzv. staré lékárny, tedy nejen ztrátě části historické podoby města, ale také ke ztrátě autentického svědka, který připomínal významnou rodinu a etapu v dějinách města, nebo k přesunu významné části hmotných a písemných dokladů spojených s aktivitami rodiny, je nabíledni pokládat si otázky spojené s kolektivní pamětí místních obyvatel. Podle historika Pierra Nory je paměť hlavním kolektivní poutem s minulostí, je skupinovým vědomím, které většinou společnost prožívá emocionálně. Z ní pak lze čerpat identitu a jistotu vlastní sociální soudržnosti. V případě rozptýlení předmětů vyvstávají dále otázky spojené s odbornou správou sbírkových předmětů, začleněním do sbírek jednotlivých institucí, s doprovodnou dokumentací k těmto sbírkovým předmětům nebo jejich prezentací. Vytvořením sbírky vzniká zcela nová hodnota. Jelikož ve sbírce jsou zohledňovány jejich vazby k prostředí, z něž byly vyňaty a vzájemné vazby s ostatními předměty ve sbírce. Samotný předmět, bez jakýchkoliv doprovodných informací, bez dokumentace původního prostředí, z něhož byl vyjmut, se může časem stát jen věcí vypovídající pouze „za sebe“, tedy nesrozumitelnou a zbytečnou.

Je tedy podle mě nutné zamyslet se, zda je jejich prezentace v současnosti v souladu s moderními přístupy muzejní prezentace. Případně byl-li již vyčerpán informační potenciál těchto sbírkových předmětů. Zde se otevírají velké možnosti spolupráce.

LXII. sympozium z historie farmacie a veterinární medicíny Brno, 2. listopadu 2016

LÉČIVA ŽIVOČIŠNÉHO PŮVODU V MINULOSTI TŮNDE AMBRUS, MARTINA HUMAJOVÁ

Ústav aplikované farmacie, Farmaceutická fakulta VFU Brno

e-mail: ambrust@vfu.cz

Léčiva živočišného původu jsou jednou z historicky tradovaných podskupin přírodních léčiv. Mezi léčivy pocházející z přírody největší podíl tvořila rostlinná léčiva, menší pak byla podskupina léčiv animálního a minerálního původu. První zmínky o živočišných léčivech se nacházejí již v nejstarších evropských léčitelských dílech a soupisech (např. dílo antického autora Dioskorida), ale jejich charakteristiku najdeme i v novověké herbářové

literatuře, kde zpravidla tvořila samostatnou kapitolu. Soubor zvířecích těl, orgánů či produktů používaných pro medicínské a farmaceutické účely byl největší na konci raného novověku (17.–18. století), před racionalizací a zjednodušení „materia medica“ a nástupem éry chemických léčiv a léčivých látek izolovaných z rostlin. Další významnou etapou používání léčiv zvířecího původu byla éra biochemických léčiv, kdy vlivem nových poznatků z oblasti biochemie a fyziologie narůstal zájem o tzv. organopreparáty (první polovina 20. století). V současné farmacii se nadále uplatňují některé látky a směsi látek zvířecího původu díky svým výhodným fyzikálně-chemickým vlastnostem jako pomocné látky ve farmaceutické technologii. Dříve používaná, z pohledu moderní medicíny již obsoletní a neracionální živočišná léčiva najdeme u některých metod komplementární a alternativní medicíny (např. lidové léčitelství, homeopatie). Některé živočišné druhy se přestaly využívat jako zdroje léčiv z důvodů etických a s ohledem na ochranu biodiverzity (např. pijavice, vorvaň).

ZVĚROLÉKAŘI A ZDRAVOTNÍ NEZÁVADNOST MLÉKA

ŠÁRKA HEJLOVÁ

Klub dějin veterinární medicíny a farmacie VFU Brno
e-mail: hejlovasarka@seznam.cz

Do zajišťování produkce „zdravého“ mléka pro obyvatelstvo Čech, Moravy a Slezska se postupně zapojovali zvěrolékaři Vysoké školy zvěrolékařské v Brně vzniklé v roce 1918 v čele s prvním přednostou Ústavu hygieny masa, mléka a potravin vůbec prof. Janem Lenfeldem. V roce 1934 bylo vydáno vládní nařízení č. 75/1934 Sb., o výrobě mléka a výrobků z mléka a obchodu s těmito potravinami, které obsahovalo ustanovení, že „jen mléko od zvířat zcela zdravých smí se bez jakéhokoliv omezení uvádět do oběhu.“ Zdravotní nezávadnost mléka byla zajišťována z pohledu zvěrolékařů příznivou nákazovou situací v chovu skotu (nulový výskyt TBC skotu – rok 1964). Tento trend je dodržován dodnes a jeho zárukou by měl být veterinární dozor při dovozu a přemísťování zvířat, prvovýrobě, zpracování mléka a dovozu mléka a mléčných výrobků.

PŘEHLED PUBLIKACÍ O LÉČIVÝCH ROSTLINÁCH VYDANÝCH V LETECH 1880–1999

ROBERT JIRÁSEK
Premediapharm s.r.o., Praha
e-mail: robert.jr@centrum.cz

Príspevek mapuje odbornou i populárně-naučnou literaturu o léčivých rostlinách (LR), potažmo z farmaceutické botaniky a farmakognosie, vydané od roku 1880 do konce 20. století. Zaměřuje se jednak na publikace vědecké, resp. ke studijním účelům (SŠ a VŠ učebnice, skripta, monografie), dále pak na publikace určené širší veřejnosti (atlasy LR, návody ke sběru a pěstování, „her-

báře“), stejně jako si všímá specializovaných časopisů zabývajících se problematikou LR a tematických textů v odborných i laických periodikách.

Sepsání a vydání prvních středoškolských učebnic (farmaceutické) botaniky a farmakognosie souvisí se vznikem vzdělávacího programu pro farmaceutické laboranty na SZŠ z počátku padesátých let 20. století. K jejím autorům patřili K. Paštéka, J. Baloun, J. Minařík, K. Beneš a M. Kučera, v pozdějším období D. Potrusilová a E. Melicharová.

Z vysokoškolských učebnic je vhodné připomenout mj. farmakognosii K. Lhotáka (1908), Úvod do farmakognosie Z. Blažka (1946), Léčivé čaje K. Rady (1969); ze skript např. Přednášky z farmakognosie (E. Skarnitzl, 1. díl – 1932, 2. díl – 1949), Farmakognosii (1989) autorského kolektivu Hubík, Dušek, Spilková, či Farmaceutickou botaniku – systematiku (1990) z pera I. Leifertové a J. Balouna.

V oblasti publikací pro širokou čtenářskou obec vyšla řada „herbářů“, „růčků“ a návodů k léčení bylinami a „domácími prostředky“ a příruček rozdílné kvalitativní úrovně a věrohodnosti. K těm známějším patří Český herbář (B. Bauše, 1890), Herbář V. Šíra (1895), Lékaři a traviči z říše rostlinné (D. Panýrek, 1908), Soudobý lékařský herbář květeny ČSR (K. Müller, 1936) a Pejmlovy Naše léčivé rostliny (1943). K velmi plodným autorům patřil MUDr. Robert Novotný, který během 2. světové války a těsně po ní vydal hned několik populárně-vědeckých knih o fytoterapii (např. Naše léčivé byliny v lékařství, Nemoci pohlavní a byliny).

Z časopisů stojí za zmínku Hortus sanitatis, Aeskulapova zahrada, Léčivé byliny bylináře Karla a Slovenské liečivé rastliny, které však měly jepičí život. Lepší osud potkal periodikum Liečivé rastliny (původní název Naše léčivé rostliny) vycházející od roku 1964 do současnosti. V závěru příspěvku byly vyzdvíženy významné osobnosti s mimořádným přínosem pro farmobotaniku a farmakognosii (J. Kabelík a J. Šikula).

MIKROBIOLOGIE U 6. POLNÍ NEMOCNICE V AFGHÁNISTÁNU

KAREL KOVAŘÍK

Ústav dějin veterinárního lékařství, Fakulta veterinárního lékařství VFU Brno
e-mail: kovarikdr@seznam.cz

Po svém odchodu z funkce ředitele SVÚ v Brně v roce 2002 jsem byl osloven, zda bych se nezúčastnil v rámci operace vojsk ISAF výjezdu 6. polní nemocnice (6PN) do Afghánistánu, kde mi bylo nabídnuto místo mikrobiologa v pojízdě hygienicko-epidemiologické laboratoři PHEL II. Tato laboratoř byla zařazena do výzbroje AČR a umožňovala základní mikrobiologické, sérologické a parazitologické vyšetření v polních podmínkách. Zdravotnický materiál byl shromážděn na základně 6PN ve Zbirohu, letecká přeprava se následně uskutečnila z ruzyňského letiště. Letadlem bylo do Afghánistánu přepraveno 80 tun zdravotnického materiálu a vojenské techniky. Celý kontingent činil 130 osob, z toho 47

osob zdravotnického personálu včetně chirurgů, očního a zubního lékaře, farmaceutů, mikrobiologa, psychologa a veterinárního lékaře. PN byla schopna plně zabezpečit poskytování zdravotní péče pro raněné příslušníky ISAF a poskytovat lékařskou první pomoc pro místní obyvatelstvo, včetně vlastního personálu nemocnice.

Naše protiepidemiologické družstvo, jehož jsem se stal členem, se rovněž zaměřovalo na zajištění zdravotní nezávadnosti potravin pro vojáky. Jednalo se o vyšetřování potravin z místních zdrojů, ale i o kontrolu zejména bakteriologickou v provozech kuchyně nebo na operačních sálech, kde pravidelné odebírání stěrů informovalo lékaře o možných zdravotních rizicích, zejména v počátku činnosti nemocnice, kdy jsme neměli dostatečný přehled o kontaminaci vody, půdy v okolí nemocnice a eventuálně vzduchu za písečných bouří.

Celkem bylo v naší laboratoři cíleně vyšetřeno 1448 vzorků, z toho bylo 1086 vzorků klinického materiálu a 362 vzorků potravin, vody a zevního prostředí, pozitivní kultivační nálezy pak byly typizovány. Velmi příznivé bylo lékařům hodnoceno rychlé zpracování a testování klinického materiálu s ohledem na cílené použití antibiotik u pacientů při akutním onemocnění dýchacího, zažívacího aparátu, včetně hnisajících poranění kůže, kdy byly předběžně orientační výsledky ATB rezistence hlášeny v rozmezí 24–48 hodin.

Současně veterinární služba věnovala velkou pozornost kontrole rezervoárových hostitelů zejména pakomárků (*Phlebotomus*), jako přenašečů leishmaniózy. S jejich doletem pouze 25 m musela být všechna vlhká místa na základně preventivně vysušena nebo opakovaně desinfikována. I přes více než 50% výskytu leishmaniózy u místního obyvatelstva nedošlo k onemocnění žádnou formou u příslušníků 6PN.

I přes velmi složité osobní situace jednotlivých vojáků, zejména v dlouhodobé odloučenosti od rodin, se v téměř válečné zóně podařilo udržet morálku a pracovní odbornou aktivitu i v těchto extrémních situacích (zejména při nebezpečných výjezdech zdravotníků do odloučených horských vesnic) na dobré úrovni a bez zranění. Všichni účastníci 6PN se vrátili po téměř půlroční misi ke svým rodinám v pořádku. Myslím si, že i naše mikrobiologická laboratoř a celé protiepidemiologické družstvo k tomu přispělo velkou měrou.

PROF. RNDr. PhMr. VLADIMÍR MORÁVEK A JEHO VÝZKUM RAKOVINY LIBOR NOVÁČEK

Klub dějin veterinární medicíny a farmacie VFU Brno

Prof. RNDr. PhMr. Vladimír Morávek byl ústřední postavou v procesu zřizování studia farmacie při Masarykově univerzitě v Brně v roce 1945. Tam založil Ústav pro chemii farmaceutickou, který zřídil do roku 1951.

Počátek jeho odborné činnosti sahá do první poloviny 20. století. Po ukončení studia farmacie na Univerzitě Karlově v roce 1919 se o 2 roky později stal asistentem profesora Vladimíra Úlehly. S ním přešel do Brna do

Ústavu fyziologie rostlin Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Následovaly jeho studijní pobyty ve Stockholmu (1922) a v letech 1926–1927 v Carnegiově ústavu ve Washingtonu a na McGill univerzitě v Montrealu.

V časopisu *Zeitschrift für Krebsforschung* publikoval v roce 1930 práci pojednávající o biochemii Rousova sarkomu u kuřat. Její význam dokládá uvedení v publikaci vydané k mezinárodnímu biochemickému kongresu v Praze v roce 1988, která prezentuje úspěchy československé biochemie v první polovině 20. století.

Prof. V. Morávek založil v Domě útěchy v Brně v roce 1935 biochemické laboratoře, které vedl. Měly dvě oddělení: kontrolní s klinickým zaměřením, zabezpečující diagnostiku a histologická vyšetření, a badatelské, které disponovalo laboratoří biochemickou, analytické chemie, pěstování kultur tkání, dále temnou komoru a místností pro větší pokusná zvířata.

Prof. V. Morávek se věnoval studiu biochemické role cholesterolu v živočišných buňkách, sledoval výsledky léčby zářením včetně radiové emanace. Zavedl analýzu krve, moči a tělních tekutin metodami, které získal při studijním pobytu v Kodani u Alberta Fischera. Jeho badatelská činnost, která stála u zrodu pozdějšího Masarykova onkologického ústavu v Brně, byla odměněna pojmenováním sídla regionálního centra aplikované molekulární onkologie „Morávkův pavilon“.

Na výzkum V. Morávka jsme nezávisle a s odstupem navázali při rozvíjení koncepce brněnské školy farmaceutické chemie v letech 1945–1960, když jsme řešili výzkumný úkol „Neantibiotické stimulatory užitekosti hospodářských zvířat“. Věnovali jsme se zjišťování mutagenních vlastností derivátů chinoxalin-1,4-dioxidu a rovněž účinku těchto sloučenin na pokusných zvířatech při prevenci a léčbě nemoci z ozáření.

G. J. CAMEL NÁS PROVÁZÍ LIBOR NOVÁČEK

Klub dějin veterinární medicíny a farmacie VFU Brno

Naše historiografie zaznamenala G. J. Camela (1661 až 1706) K. S. Amerlingovou velbludkou. Následně J. S. Presl citoval Amerlinga v Květech v roce 1840. Se životem Camela seznámil českou vědeckou komunitu v roce 1939 Miloš B. Volf. V roce 1972 vzpomněl výročí jeho narození Jiří Sajner. Život G. J. Camela rozebral v detailním vědeckém pojednání sedlčanský lékárník Josef Entner, který literárně zpracoval jeho životní osudy v románové fresce *Georgius Josephus Camel* (1992).

Na tohoto významného brněnského rodáka jsme upozornili v deníku *Rovnost* v roce 1990. V roce 1991 v souvislosti s obnovením studia farmacie a farmaceutické fakulty v Brně následoval návrh na zřízení Camelovy medaile, kterou Farmaceutická fakulta Veterinární a farmaceutické univerzity Brno uděluje za významný přínos v rozvoji fakulty a farmaceutických věd. Památku G. J. Camela uctívají od roku 1993 také výstavy „Kvetoucí kamelie“. Významná výročí Camelova života připomněly

přítisky na tiskových listech České pošty, které byly zhotoveny podle našich návrhů.

STŘEDOVĚKÉ KLÁŠTERNÍ ZAHRADY – OBRAZ INTRODUKCE MEDITERÁNNÍCH DRUHŮ UŽITKOVÝCH ROSTLIN V DOBOVÝCH PRAMENECH

JARMILA SKRUŽNÁ

Botanická zahrada hl. m. Prahy, Praha

e-mail: jarmila.skruzna@botanicka.cz

Klášterní zahrady sehrály v raném středověku klíčovou roli v oblasti pěstování i užívání léčivých rostlin. Kláštery, jejichž nedílnou součástí byly okrasné i užitkové zahrady, představovaly centra vzdělanosti, místa, kde se nová křesťanská víra pojila s intenzivním studiem literatury, nejen teologické, ale i přírodovědné. Ve vztahu k pěstování užitkových rostlin a jejich kultivaci jsou klášterní zahrady důležité z několika důvodů:

1. Do klášterních zahrad ve střední Evropě byly introdukovány nepůvodní druhy užitkových rostlin přirozeně rostoucí v oblasti Středomoří, které se postupně staly nedílnou součástí naší fytotherapie.
2. V klášterních zahradách byla započata kultivace původních domácích druhů léčivých rostlin, zeleniny, koření a ovoce.
3. V klášterních skriptoriích byla dále rozvíjena znalost děl antických autorů o léčivých rostlinách, dalších užitkových druzích a jejich užívání při léčbě.
4. Na kláštery lze nahlížet také jako na místa, kde se mniši učili léčit nejen nemoci těla, ale zároveň zde pečovali o svou duši. Panovala zde jakási rovnováha, kterou bychom mohli srovnávat s celostním přístupem vlastním mimoevropským léčitelským systémům, jako je tradiční čínská medicína nebo ajurvéda.

O tom, jak skutečně vypadaly raně středověké klášterní zahrady, mnoho nevíme. Do doby před více než 1000 lety dohlédneme jen velmi mlhavě. Máme ale k dispozici několik cenných svědectví, díky nimž kontury klášterních zahrad nabývají téměř hmatatelných obrysů. Jsou to *Capitulare de villis vel curtis imperii*, v jehož 73. kapitole jsou jmenovány významné druhy užitkových rostlin. Dále Lorschský lékopis, rozsáhlý souhrn raně středověké medicíny z konce 8. století. Z prostředí benediktinského kláštera Reichenau pochází další významné dílo, spis Walahfrida Strabona *Liber de cultura hortarum*, ve kterém autor projevuje nejen teologické znalosti, básnický talent, ale také velký zájem o rostliny, jejich pěstování a účinky. Naprosto unikátním zdrojem poznatků o životě raně středověkého kláštera je Plán ze St. Gallen. Detailně pojednaný plán ideálního benediktinského kláštera ze třicátých let 9. století s popisky všech částí a provozů kláštera popisuje také zahrady a rostliny v nich.

V současné době se v Botanické zahradě hl. m. Prahy věnujeme historii pěstování a užívání léčivých rostlin v klášterních zahradách v souvislosti s rozvojem inovativních metod vzdělávání zaměřených na širokou veřejnost v rámci projektu EU „De cultura hortarum“. Pěstujeme nejen rostliny, ale kultivujeme i širokou veřejnost. Aktivity Botanické zahrady hl. m. Prahy na poli vzdělávání dospělých na modelovém příkladu zvyšování atraktivity sbírky léčivých rostlin, v rámci kterého jsme měli možnost navštívit následující instituce věnující se rostlinám v klášterních zahradách v mezioborových souvislostech: Stiftung Kloster Dalheim, LWL-Landesmuseum für Klosterkultur, Německo; Agder Naturmuseum og Botanisk hage, Kristiansand, Norsko; Háskóli Íslands, Reykjavík, Island.